

Олена Кривицька

АКТУАЛІЗАЦІЯ ІСТОРИЧНОГО МИНУЛОГО: РИЗИКОВИЙ КОНТЕКСТ ЗА УМОВ ПОЛЯРИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена впливу історичної пам'яті на поляризацію системи цінностей в суспільстві, як наслідок цього процесу – ризику для українського суспільства.

Ключові слова: історична пам'ять, символічний простір, історичний наратив, система цінностей.

Olena Kryvytska Actualization of historical the past: risk context is at terms of polarization of society. The article is devoted influence of historical memory on polarization of the system of values in society, as a result of it risks for Ukrainian society.

Keywords: historical memory, symbolic space, historical narativ, system of values, risks.

Сучасна Україна як європейська держава долає складний шлях поступового відтворення національного міфу, який за словами Я. Грицака, відіграє велику роль у націєтворчому процесі, є ефективним засобом творення колективної ідентичності [2, с. 15]. Особлива роль у цьому неоднозначному процесі належить історичній пам'яті – невід'ємній соціокультурній складовій національної ідентичності.

Очевидно, що історична пам'ять як культурний феномен є неодмінним чинником національної ідентичності. Спільна пам'ять наділяє націю почуттям приналежності до неї. Водночас, наголошує М. Панчук, наявність етнічних, мовно-культурних, релігійних,

політичних ідентичностей «сегментують історичну пам'ять українського соціуму. Пам'ять етнічних груп України зберігає знакові процеси, історичні факти, світоглядні установки» [12, с. 36]. Досвід націтворення свідчить, що подолання кризових явищ у національній ідентичності, конфлікту цінностей, кризи ідеалів, насамперед, пов'язане з актуалізацією історичної пам'яті, її консолідуючих та об'єднавчих властивостей.

В. Масненко звертає увагу на те, що характер і роль зв'язку історичної пам'яті та національної ідентичності в Україні суттєво не відрізняються від загальноєвропейських тенденцій і, з очевидністю, має аналізуватися у широкому контексті загальносвітових тенденцій соціокультурного розвитку [7, с. 49-62]. Культура титульного етносу жодним чином не може претендувати на винятковість чи універсальність, її пріоритетність полягає у здатності інтегрувати культури всіх національних меншин та етнічних груп, представники яких є повноправними членами національної спільноти. Модерна національна культура постає як цілісне явище, функціонування якої охоплює всю територію країни, а складові елементи демонструють тісний внутрішній зв'язок. Єдність і цілісність національного культурного простору забезпечують внутрішню єдність нації, захищаючи її від фрагментації та дезінтеграції. Така цілісність досягається не через культурну асиміляцію національних меншин, а через їх органічне включення у загальнонаціональний культурний організм. Має рацію М. Степико, коли зазначає, що процес формування української політичної нації потребує «...не «переплавлення» її етнічної різноманітності в одному котлі, а досягнення гармонії та взаємозалежності громадянської та етнічної ідентичностей українського суспільства» [15, с. 86]. При цьому інтегруючу функцію виконує саме «культурне ядро» титульного етносу, надаючи тій чи іншій культурі національної визначеності. Проте треба наголосити: історична пам'ять нації не дорівнює етнічній. Так, говорячи про українську історію, Я. Грицак застерігає від її надмірної «етнізації»: «Не можна трактувати її лише як результат дії самих лише українських мас, забуваючи про присутність на українських етнічних землях упродовж всієї історії інших національних груп. ... кожен з цих народів робив свій внесок в «український проект»... Визнання цього факту має надзвичайно

важливе не лише наукове, але й політичне значення: співучасть у такому проєкті в минулому передбачає, що всі, хто проживає на території України, незалежно від національності й політичних уподобань, в майбутньому мають перебрати відповідальність за його результати» [2, с.2 1]. Саме тому, політика пам'яті, яку Л. Нагорна розуміє як процес вибудування «співзвучних настроїв епохи образів минулого», має зміцнити національну ідентичність та унеможливити розмивання етнокультурної основи історичної пам'яті, як «надзвичайно складного феномену суспільної свідомості» [10, с. 182]. Вона має включати «створення позитивного узагальнюючого образу країни і народу» – такого, який потрібен для нормального соціально-психологічного самопочуття поколінь, для згуртованості населення. Зрештою, вона повинна мислитися як «система формування національної ідентичності на засадах загальноновизнаних універсалістських цінностей» [11, с. 118]. За таких умов, дотепно зазначає Г. Касьянов, «... ми позбавимося того, що нам страшно заважає зараз з нашою історією – це її етнічної ексклюзивності». У контексті зі сказаним, Ю. Зерній наголошує, і етнічні українці, і представники національних меншин мають «привласнити» українську історію, відчуті пов'язаність з нею себе і своїх предків. Для цього такі ключові історичні сюжети, як, наприклад, трагедія Бабиного Яру чи депортації кримських татар мають стати «місцями пам'яті» всієї нації, органічною частиною українського історичного нарративу. Серед сучасних новацій те, що доля закордонного українства, його величезні заслуги перед Україною також мають стати частиною національної пам'яті. Саме за такої моделі історична пам'ять поліетнічної політичної нації набуватиме цілісності і здатності продукувати спільну національну ідентичність, прийнятну та привабливу для всіх громадян [4, с. 90-99].

Таким чином, саме спільність історичної долі й національного почуття, яка ґрунтується на спільній історичній пам'яті, є головним чинником формування нації, свідомого вибору своєї національності. Ураховуючи це, і політика, і культура пам'яті мають бути зорієнтовані на досягнення спільності та компліментарності в оцінках минулого. Але при цьому не можна нехтувати тим, що цілісність пам'яті досягається не через уніфікацію індивідуальних уявлень про історичне минуле, оскільки вони завжди зберігатимуть множинність.

Як переконливо доводить Л. Нагорна, ідентифікуюча роль колективної пам'яті полягає в її здатності підпорядкувати множинність уявлень єдиній логіці національного історичного наративу. Більше того, колективна пам'ять не може бути дискретною, гетерогенною чи альтернативною, так би мовити, розпадатися на окремі історії про минуле. Національний міф, який легітимізує прагнення етноспільноти на державність, культурну окремішність, високий політичний статус, завжди базується на стереотипізації і нетерпимий до будь-яких альтернатив. Така «безтурботність у поводженні з фактами і забезпечує міфу роль однієї з опор національної ідентичності» [11, с. 186].

Множинний стан колективної пам'яті, який характеризується контраверсійністю в оцінках минулого, неминуче продукує множинну ідентичність. Нація, яка прагне самоутвердження через ідентичність, має опанувати минуле у спільних смислових і ціннісних категоріях, спиратися на «свої» історичні корені, ретельно відокремивши їх від «чужих». У протилежному випадку історична пам'ять нації втрачає консолідуючу потужність і набуває дезінтегруючої сили, перетворюючись на загрозу національній ідентичності [3, с. 44-62]. За Е. Вілсоном, «...українську ідентичність іще треба «перебудувати», відокремивши її від інших національних історій, з якими пов'язувалося життя українців протягом століть – російської, радянської, польської, угорської тощо» [4, с. 108]. Не варто легковажити обставиною, що колективна пам'ять українців потребує вивільнення від величезного масиву імперсько-радянських стереотипів у сприйнятті історичного минулого, які стримують процес національного самоусвідомлення громадян України. У свідомості українців виявилася міцно закоріненою штучно сконструйована «радянська ідентичність». Впливом її стереотипів пояснюється сакралізація української архаїки, яка провокує недовіру до героїзації історичного минулого України. Більшість наших співвітчизників просто не розуміють, до яких цінностей сьогодні варто повертатися [9, с. 248].

Не слід забувати, що історична пам'ять, виконуючи роль каталізатора національного становлення, справляє потужний вплив на інші маркери національної ідентичності: громадянську лояльність, культурну приналежність, ціннісні орієнтації, толерантність тощо.

Так ідентифікація різних соціальних груп населення України зберігає пам'ять про історичне минуле суспільної свідомості, яка має виразний регіональний вимір. Російський дослідник особливостей національної ідентифікації в Україні А. Міллер вважає, що існують дві українські ідентичності – західноукраїнці та східноукраїнці, які відрізняються за образом минулого, який лежить у їхній основі [8, с. 90-91]. Різний історичний досвід регіонів країни спричинив мислення в «бінарних категоріях» щодо оцінки історичних подій. Як зазначає Л. Нагорна, «ми маємо справу з гострою конкуренцією як мінімум двох взаємовиключних схем бачення минулого, ... закорінених у глибинних пластах локальної ментальності» [11, с. 263].

В умовах несформованого спільного ціннісного простору збільшується розрив між двома типами української ідентичності, які відрізняються стереотипами світосприйняття, відмінними оцінками історичних постатей, непримиренністю до радянського періоду історії України. Безумовно, Донбас і Галичина дають «приблизне уявлення про стан історичної свідомості в регіональному вимірі» [10, с. 171]. Разом із цим аналіз групових ідентичностей мешканців Львова і Донецька (400 респондентів) демонструє суттєві розбіжності у ставленні львів'ян і донеччан, перш за все, до свят. Єдине радянське свято, яке святкується львів'янами (79%) – 8 березня, що безперечно пояснюється меншим ідеологічним забарвленням, – ніж 7 листопада і 1 травня, – та певним тиском феміністичного руху. 3-поміж колишніх радянських свят тільки День Перемоги виявився частково значущим для історичної ідентичності мешканців Львова – 33%. Найбільш визнаними святами у Донецьку є 8 березня (91%,) та День Перемоги (89%), свято Жовтневої революції відзначають лише 30% респондентів.

Традиційні українські свята в опитуванні були марковані в такій послідовності: 9 березня (день народження Т. Шевченка), День матері, 30 червня (проголошення незалежності України у 1941 р.) і 1 листопада (День ЗУНР). Кількість тих, хто святкує традиційні українські свята, у Львові коливається від 68% (День матері) до 18% (30 червня), але перевершує кількість тих, хто відзначає радянські свята (за винятком тільки 9 травня). Водночас у Донецьку кількість тих респондентів, хто святкує традиційні українські свята, є доволі невисокою, коливаючись від 12% до 2%, і не перевершує кількості

симпатиків жодного з радянських свят. Нові українські свята – День незалежності України і День Конституції, у Львові перевершують своєю популярністю навіть традиційні українські свята – 78% і 49% опитаних. Натомість у Донецьку День Конституції є менш популярним, ніж усі радянські свята, а кількість святкуючих День незалежності (44%) випереджає лише день Жовтневої революції (30% респондентів) [18, с. 26-27].

Серед суттєвих відмінностей - ставлення львів'ян і донеччан до історичних постатей. На першому місці серед національних лідерів у Львові був В. Ющенко (24%), Б. Хмельницький (18%) та М. Грушевський (17%), а список «антигероїв» очолює Л. Кучма (30 %) і Й. Сталін (24%). У Донецьку виразним лідером серед героїв (позитивних осіб) є Б.Хмельницький – (30%), а далі йде – В. Янукович (17%). Серед «антигероїв» у Донецьку лідерами є В. Ющенко (23%) і Ю. Тимошенко (19%). Здебільшого на опитування вплинув політичний романтизм «Помаранчевої революції». Доречно зазначити, що серед національних героїв, найпопулярніших у Львові, представників західного регіону було лише двоє – В. Чорновіл і С. Бандера. Натомість у Донецьку серед десяти важливих персоналій – виключно В. Янукович.

Мало точок дотику в регіональному вимірі оцінки історичних подій. Для львів'ян найпозитивніші події пов'язані з періодом здобуття Україною незалежності – проголошення незалежності у 1991 р., прийняття Конституції, «Помаранчева революція». Серед негативного рейтингу найчастіше згадуються події, пов'язані з радянським минулим: революція 1917 року, голодомори (1921, 1932-1933, 1946 рр.), сталінські репресії, перебування у складі СРСР, Чорнобильська аварія. На думку представників західного регіону, ганебними подіями для майбутнього українців є: укладення Переяславської угоди Б. Хмельницьким, Перша і Друга світові війни, у тому ж списку – президентство Л. Кучми і фальсифікації на виборах 2004 р.

Аналіз відповідей респондентів донецького регіону підтверджує наявність стереотипів, ознаки подвійної ідентичності донеччан. На першій сходинці рейтингу (так само, як і у Львові) – проголошення незалежності. Однак наступна подія, що належить до однієї з ключових радянської моделі історичного минулого, – Переяславська угода 1654 р. і возз'єднання з Росією. Крім того, донецький

рейтинг також поєднав між собою події, які можна назвати «історично конфліктуючими» – революцію 1917 р., утворення СРСР та створення УНР, як наслідок національно-визвольної боротьби українців за свою державність у 1918 – 1921 рр. [6, с. 70-75].

Схожу тенденцію засвідчили опитування Інституту соціології НАН України у 2012 р. Найвагомим здобутком українського народу, який заслуговує на те, щоб бути предметом національної гордості, залишається для громадян «Перемога у Великій Вітчизняній війні» – 50%. Далі позначені в порядку спадання вагомості – «Творчість великих українських поетів, письменників, композиторів та виконавців» – 40%, «Досягнення українських спортсменів» – 40%, «Помаранчева революція 2004 р.» – 32%, «Вершинні досягнення української народної творчості (думи, пісні, декоративно вжиткове мистецтво, народна архітектура тощо)» – 29%, «Повоєнна відбудова господарства» – 27%, «Проголошення незалежності України у 1991 р.» – 23%, «Історія українського козацтва, Запорозької Січі» – 23%, «Боротьба українських правозахисників (П. Григоренко, Л. Лук'яненко, М. Руденко, В. Чорновіл) проти тоталітарного режиму» – 18%, «Трудові досягнення робітників і селян Радянської України П. Ангеліна, М. Демченко, О. Стаханов та ін.» – 16%, «Історія створення та боротьба УПА» – 6%, «Українська революція 1917 – 1920 років» – 5%. Дослідження, проведене за рік, в основному підтвердило послідовність в ієрархії сприйняття українцями подій власного минулого. Єдиний суттєвий виняток – за рік скоротилося число тих, хто вважав найвагомим здобутком перемогу Помаранчевої революції – з 30 % до 15 % [5, с. 76-93].

Кризисність ідентифікаційних процесів призвела до формування різних систем світосприйняття, спричинила дихотомію історичного знання та створення різних схем історичного процесу. У світлі сказаного особливої ваги набуває той факт, що дві половини України мають різні типи свідомості, а умовні лінії «культурного розмежування» – цивілізаційне підґрунтя. Якщо на Заході населення відає перевагу етнічним традиціям, то на Сході – присутні «модуси втрати й відстороненого негативізму» (формула Л. Нагорної). Ретроаргументи в «українськості – в неукраїнськості» постійно підкріплюються романтизованими або демонізованими рефлексіями історичного минулого. Небезпека полягає в тому, що

суперечності між «двома Українами» мають переважно ідеологічний характер.

Наслідком ціннісно-ідеологічної поляризації України є відмінна позиція щодо пам'ятників минулого, зокрема до радянських. Якщо в центральній Україні домінують «ліквідаційні», то на Сході – «охоронні» настрої (термін Л. Нагорної). Опитування, здійснене у 2011 р., свідчить: 51% – стверджують, що не потрібно демонтувати пам'ятники, 15% – вважають це неактуальним, 12% – схилиються до необхідності демонтування, 11% – погоджуються на демонтаж, 10% – не відповіли [18, с. 27-28]. Респонденти сайту podrobnosti.com.ua (380 осіб) на питання: «У Вашому населеному пункті збираються зносити пам'ятник В. Леніну. Ваша реакція», – відповіли: «Ні, ні в якому разі, якою б не є політика держави, Ленін нікому не заважає» – 6%; «Ні, це наша історія» – 23%; «Так, але разом з ним приберемо і пам'ятник Кобзарю» – 7%; «Так, від нього тільки жакливі спогади про тоталітарний режим» – 12%; «Так, комуністичний режим вцілому і пам'ятник Леніну – це помилка» – 23%; «Мені байдуже» – 12%. За результатами інтернет-опитування (814 осіб) «Який з пам'ятників в Україні, на Ваш погляд, необхідно демонтувати?»: все залишити на своїх місцях – 34%, радянським політичним діячам – 18%, В. Леніну – 16%, С. Бандері – 14%, Катерині II – 7,5%, Р. Шухевичу – 5%, Незалежності у Києві – 3,7% [17].

У світлі сказаного цікаві висновки Ю. Шаповала, що «пересмищення свого минулого залежить від ментального цивілізаційного вибору нації». За ним, «мешканці заходу і центру України, що тяжіють до хліборобської традиції й були століттями частиною Європи, знаходячись у складі Речі Посполитої та Австро-Угорщини, позитивно сприймають заклик до засудження тоталітарних практик комуністичного режиму в ХХ ст. Натомість інша частина України, що була частиною російського ментального простору останніх століть, продовжує тоталітарний час своєї історії сприймати як неминучий, «нормальний» час свого історичного буття» [18, с. 6].

Аналізуючи регіональний зріз історичної пам'яті, М. Панчук підсумовує, що історико-політична сегментація сучасних українських земель впродовж століть обумовила також сегментацію й історичної пам'яті населення як і весь гуманітарний простір [12, с. 359]. Актуалізоване в межах такої матриці минуле вибудовує нові

кордони в просторі історичної пам'яті, що спричиняє додаткову напругу в суспільстві. Не можна не бачити, що історична свідомість українців, яка є «посередником між минулим і майбутнім та інструментом конструювання ідентичностей» (за Л. Нагорною), перебуває у кризовому стані і це потребує з боку держави цілеспрямованої та ефективної політики пам'яті. Причиною такої кризи є існування в суспільній свідомості українців двох принципово відмінних проєкцій історичної пам'яті: національно-демократичної та постколоніально-радянської. Отже, на сучасному етапі державотворення ключовим завданням є формування спільної національної пам'яті для всіх регіонів України.

Існування різних історичних пам'ятей є причиною роз'єднаності й поділу України на два сегменти: української європейської і радянсько-російської євразійської орієнтацій. Наявний дуалізм колективних уявлень про минуле ґрунтується не стільки на територіальному, мовному або етнічному поділах, як, передусім, на ціннісно-смыслових оцінках українського минулого. Варта уваги позиція Л. Зашкільняка, який говорить про «неуникнену дихотомію історичних знань...» [10, с. 168]. Такий дуалізм немовби компенсує втрати, що їх зазнав український етнос упродовж своєї історії. Науковці з Інституту стратегічних досліджень звертають увагу, що відмінні проєкції колективної пам'яті є дезінтегруючим чинником в суспільстві. Зокрема, в «Експертних доповідях про внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку України» зазначається, що «глибинний дуалізм історичної пам'яті громадян України руйнує національну ідентичність, дезінтегрує суспільну свідомість, а відтак стоїть на заваді консолідації українського суспільства». Така полярність поглядів громадян на ключові сторінки національної історії використовується певними політичними силами як знаряддя політичної боротьби, отримує суттєве зовнішнє підживлення [16, с. 172].

Справедливості заради слід нагадати, що Президентом В. Ющенком була ініційована та впроваджувалась принципово нова модель політики пам'яті з виразним націоцентричним напрямом, побудованим на основі відмови від тактики компромісів, поступовому усуненні із символічного простору України рудиментів комуністичної міфотворчості. «Від перших днів президентства, – зазначає М. Рябчук, –

В. Ющенко демонструє новий стандарт державної політики пам'яті, яка вже «не лавірує між «україно-фільським» і «советофільським» проектами» [14, с. 51]. Здійснюються масштабні проекти, спрямовані на відродження та актуалізацію історико-культурної спадщини. Відбувається стрімке переосмислення історичних подій, колективні уявлення про які тривалий час перебували під спудом радянських стереотипів та міфологем. Офіційна репрезентація зазначених подій сприяла реконструкції радянського розуміння історії України, яка поступово ставала україноцентричною.

До того ж апелювання до трагічних сторінок вітчизняної історії допомагало поясненню невирішеності сучасних проблем з боку влади. Адже в такому випадку соціальні проблеми набували національного забарвлення. На офіційному рівні почалося відзначення днів пам'яті жертв політичних репресій, загибелі юнаків-студентів під Крутами, Голодомору, Голокосту, депортації кримських татар та представників інших національностей. Під час президентської каденції В. Ющенка ці теми доповнювались новими героїчними й трагічними датами: 70-та річниця Великого терору в Україні, 300-річчя Батуринаського розгрому, 70-річчя бою на Красному полі та іншими. Були побудовані меморіальні комплекси на місці бою під Крутами, у реконструйованій Батуринаській фортеці, у Биківнянському лісі під Києвом. За аналогами деяких пострадянських країн у 2007 р. в Києві було відкрито Музей радянської окупації.

Домінуючою темою модерної історії України став Голодомор. Дані, отримані під час різних соціологічних моніторингів, свідчать про те, що майже все населення України визнає Голодомор. Більшість українців (66 %) вважають, що Україна в 1932-1933 рр. була лише частиною «голодних територій СРСР». Майже третина (32%) респондентів вважає, що Голодомор був лише на території України, а 2% громадян України – що Голодомору взагалі не було. Більшість українців (60%) переконані, що Голодомор 1932-33 рр. був геноцидом проти Українського народу, 25% притримуються протилежної думки, ще 14% не визначились [17]. Акцентування оборонної психології, прищеплювання суспільству комплексу жертви не сприяли усвідомленню спільних інтересів. Нажаль, політика пам'яті 2010-2013 років зберігає ознаки неконсолідованості, демонструє відхід від попередніх орієнтирів.

Різні періоди наративу колективної пам'яті відрізняються своєю «комеморативною щільністю»: тоді як одні періоди посідають привілейоване становище в суспільній свідомості, їм присвячується численні пам'ятні урочистості, інші привертають до себе лише незначну увагу або опиняються у повному забутті [12, с. 358]. Наприклад, «війна пам'ятників» – спорудження монументу Катерині II в Одесі, невдалі спроби поставити пам'ятник І. Мазепі у Полтаві та І. Сталіну в Запоріжжі, руйнування і пошкодження пам'ятника В. Леніну («розстріл» пам'ятника В. Леніну в Чернігові в травні 2013 р.) та більшовицьким вождям, демонтаж монументів на честь воїнів Великої Вітчизняної війни в селищах Івано-Франківської області; перейменування міст, вулиць, внесення змін до календарів, замість так званих «червоних» днів календаря введення вагомих дат українського історичного календаря. Це пов'язано з тим, що історична пам'ять спільноти ґрунтується на «місцях пам'яті» і «героях», з якими ця спільнота себе ідентифікує, обумовлює їх ідеалізацію та міфологізацію.

Незважаючи на всі зусилля влади надати більш оптимістичного вигляду оновленим історичним концепціям, трагічність та дегероїзація національного історичного наративу помітно зростає. Така ситуація склалася не лише з огляду на своєрідність національної історії та особливу увагу до неї з боку державних органів: історична тематика стала активно випробовуватися у стратегіях боротьби політичних сил. Партійні діячі застосовують різні форми історичних концепцій, користуються регіональними колективними спогадами, що можуть у певних епізодах суттєво відрізнитися від загальнонаціональної моделі. А це виглядає як пряме паразитування на контрверсійних історичних подіях.

Доводиться констатувати, що концепти історичної пам'яті потрапляють у фокус політичної боротьби. Партії помаранчевого табору акцентують увагу на злочинах комуністичного правління – сталінських репресіях, голодоморах, депортаціях, придушенні дисидентського руху. Натомість представники Партії регіонів, комуністи та інші ліві політсили роблять наголос на злочинах «націоналістів-бандерівців», згадуючи єврейські погроми й екзекуції, знищення польського населення на Волині, акції проти радянських військових, міліції, представників влади й інтелігенції. У такий

спосіб збільшується перелік віктимних сюжетів національної історії, подовжується мартиролог загиблих. Ю. Шаповал досить точно зазначає, що така політизована «філософія віктимності» поглиблює поляризацію українського суспільства і вже тому є вкрай небезпечною для його майбутнього [18].

Регіональні контури віктимних спогадів не обмежуються лише розподілом на Схід і Захід. Історична пам'ять мешканців Закарпаття, Галичини, Волині, Буковини, Криму та інших регіонів України, крім загальнонаціональних наративів, містить значну кількість усталених спогадів про трагічні моменти місцевої історії. З іншого боку, за деяким винятком, ці спогади майже не впливають на формування загальнонаціонального історичного канону. Набагато важливішими є головні регіональні розподіли суспільної пам'яті, що залежать від історичного досвіду перебування певних частин України під владою різних державних утворень, етнічного складу населення. Йдеться про такі сегменти вітчизняної історії, як відносини з росіянами, спадкоємцями історичної пам'яті, про Московське царство, Російську Імперію і певною мірою СРСР. Заради ідеологізованої моделі історичного процесу замовчується факт, що українці й самі виконували роль «історичних кривдників» відносно інших націй. Передусім це стосується україно-польських і, здебільшого, україно-єврейських зв'язків. Для зовнішнього світу визнання Голокосту стало певним тестом на цивілізованість України та, водночас, перепорою на шляху формування безконфліктного героїчно-жертвовного образу національного минулого для «внутрішнього використання».

Актуалізація компонентів історичної пам'яті, здатних сформувати простір суспільної свідомості залежно від політичної кон'юнктури, може зіграти на роз'єднання ціннісно-культурного простору суспільства. На виникнення таких загроз в Україні впливають такі чинники. *По-перше*, актуалізація історії визвольної боротьби Української повстанської армії стала важливим кроком на шляху націоналізації історичної пам'яті українців, домінуючою темою у переосмисленні історії Другої світової війни. Зважаючи на неоднозначну оцінку діяльності ОУН і УПА в суспільстві, тривалий час ця тема оминалася політичним керівництвом держави. У 2005-2009 рр. політична еліта заявила про інтеграцію героїчної

боротьби Української повстанської армії до національного історичного наративу.

З 2007 р. на державному рівні відзначається річниця створення Української повстанської армії (14 жовтня), святкуються ювілеї діячів ОУН і УПА. Подальші наукові дослідження щодо відновлення історичної правди про боротьбу комбатантів УПА проти нацистської окупації і комуністичного терору в Україні створили підґрунтя для «привласнення» українцями героїчного минулого країни. Проблема остаточної легітимзації діяльності УПА і надання відповідного статусу ветеранам цього руху досі залишається невирішеною. Прийняття ініційованого В. Ющенком законопроекту «Про правовий статус учасників боротьби за незалежність України 20-90-х рр. ХХ століття», на нашу думку, могло б зняти цю проблему і визнати учасниками боротьби за українську незалежність вояків УПА, членів ОУН, УГВР, Карпатської Січі та УВО. Разом з тим, реальну небезпеку суспільної стабільності, громадянському миру становить політизація історичного минулого, міфологізація спадщини українських націоналістів, проголошення деяких лідерів ОУН Героями України.

По-друге, подолання етноксклюзивності національної історії є ще однією важливою складовою процесу формування історичної пам'яті. Адже інтеграція історії національних меншин та етнічних груп у загальний контекст національної пам'яті цілком співзвучна із завданням формування української політичної нації. Депортації кримських татар і Голокост – включення цих історичних сюжетів до колективної пам'яті інтегрує минуле національних меншин України до загальнонаціонального наративу.

Третє, не менш важливим чинником є формування колективних уявлень про українсько-єврейські історичні взаємовідносини. Ця тема продовжує зберігати у собі хибні стереотипи та й упередження з обох боків, які можуть бути усунені лише в результаті відвертого суспільного діалогу.

Четверте, сьогодні триває процес оздоровлення символічного простору пам'яті. Рудименти комуністичної доби капіталізують кризовий стан національної пам'яті. Справедливості заради зазначимо, що на початку 2000-х років активізувався процес реформи державних свят, а саме – впровадження нових, суто національних свят:

Дня Соборності України, Дня пам'яті Героїв Круг, Дня хрещення Київської Русі – України. Ці свята виконують важливу функцію спрямування колективної пам'яті у процес консолідації, звільнення символічного простору України від решток комуністичної ідеології.

П'яте, актуалізація ролі церкви в історичній пам'яті є ще одним з важливих напрямів державної політики пам'яті. Після десятиліть атеїстичної політики історія християнства поступово інтегрується в український історичний наратив. Визначальною подією стало святкування 1020-річчя та 1025-річчя Хрещення Київської Русі, які ознаменувалися приїздом до Києва Вселенського Патріарха Варфоломея (у 2008 р. – Авт.), інших церковних ієрархів, офіційним відзначенням Дня Хрещення Київської Русі – України. Це святкування стало кроком на шляху до утвердження в суспільній свідомості україноцентричної візії історії церкви, усвідомленні її особливої ролі у становленні вітчизняної культури та національної ідентичності.

Шосте, триває процес примирення пам'яті в україно-польських відносинах. Україна активно використовує досвід, набутий європейськими країнами у подоланні усталених міфів, що втілюється в розвиток стосунків між українцями і поляками. Сьогодні діалог між Україною та Польщею щодо проблемних питань спільного минулого концентрується переважно навколо діяльності українських національних організацій у міжвоєнній Польщі, історичній оцінці Волинської трагедії і операції «Вісла». Тривалий час каменем спотикання залишалася проблема меморіалу Орлят на Личаківському цвинтарі у Львові. Вона була остаточно вирішена лише у 2005 р. церемонією відкриття польських військових поховань 1918-1920 рр. за участю президентів України і Польщі.

Наступним кроком у справі українсько-польського взаєморозуміння став публічний діалог щодо висвітлення подій Волинської трагедії 1943 р., післявоєнних депортацій і переселень. Відкриття у 2006 р. пам'ятника-меморіалу загиблим українцям у польському селі Павлокома і спільне відзначення роковин операції «Вісла» 1947 р. стали важливими етапами у подоланні українсько-польського антагонізму. Така плідна співпраця відобразила заміщення радянської політики «замовчування» європейською традицією «каяття та прощення». За визначенням Я. Грицака, цей процес

«можна назвати одним з найбільших феноменів Східної і Центральної Європи після занепаду комунізму» [1, с. 4]. Інтеграція України у європейський простір пам'яті стала одним з аспектів зовнішньої політики керівництва держави.

Історична пам'ять в Україні перетворюється на інструмент політичної боротьби і набуває маніпулятивних ознак, оскільки «створюючи уявлене минуле, агенти формування ідентичностей у той чи інший спосіб конструюють бажане для них майбутнє» [10, с. 179]. Інкorporація історичного минулого всіх етнічних груп в український історичний наратив сприятиме формуванню модерної політичної нації. А досягнення єдності в оцінках минулого, подолання дуалізму історичної пам'яті українців – потужний чинник зміцнення національної ідентичності, оскільки «моральним імперативом сучасності є повага до інакшості» [10, с. 198].

Конфлікт між різними типами свідомості породжує явище, яке П. Рікбор вклав у формулу «конфлікт інтерпретацій» [13, с. 330]. Зорієнтованість політики пам'яті на подолання цього конфлікту сприятиме процесу суспільної консолідації, подоланню світоглядного, культурного та політичного розшарування громадян України.

1. Грицак Я. Про відповідальність і безвідповідальність українських інтелектуалів / Ярослав Грицак // Форум націй. – 2008. – № 7. – С. 4.

2. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: Історичні есеї / Ярослав Грицак. – К.: Критика, 2004. – 344 с.

3. Джадт Т. «Места памяти» Пьера Нора: Чьи места? Чья память? / Т. Джадт // Ab Imperio. – 2004. – №1. – С. 44-72.

4. Зерній Ю. Взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності / Юлія Зерній // Політичний менеджмент. – 2008. – № 5. – С. 104-115.

5. Касьянов Г. Украина – 1990: «Бои за историю» / Георгій Касьянов // Новое литературное обозрение. – 2007. – № 1. – С. 76-93.

6. Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості / Антоніна Колодій // Агора. Україна – регіональний вимір. – К., 2006. – Вип. 3. – С. 69-91.

7. Масненко В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості / Віталій Масненко // Український історичний журнал. – 2002. – № 5. – С. 49-62.

8. Миллер А. Прошлое и историческая память как факторы формирования дуализма идентичностей в современной Украине / Александр Миллер // Формирования нации и государства в современном мире: сб. науч. трудов / Гл.ред. Ю. Пивоваров. – М.: РАН ИНИОН, 2008. – № 1. – С.83-100.
9. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Лариса Нагорна. – К.: ІПіЕНД НАНУ, 2002. – 272 с.
10. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань / Лариса Нагорна. – К.: ІПіЕНД НАНУ, 2011. – 272 с.
11. Нагорна Л. Исторична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії / Лариса Нагорна. – К.: ІПіЕНД НАНУ, 2012. – 328 С.
12. Панчук М. Політологічні розвідки / Май Панчук. – К.: Парламентське видавництво, 2012. – 424 с.
13. Рікьор П. Толерантність, нетолерантність, неприйнятне / П. Рікьор // Навколо політики. – К., 1993. – С. 323-332.
14. Рябчук Н. Культура памяти и политика забвения / Николай Рябчук // Отечественные записки. – 2007. – № 1. – С. 51.
15. Степико М. Сучасний етап становлення української політичної нації: характерні особливості / М. Степико // Стратегічна панорама. – 2004. – №1. – С. 84-90.
16. Україна в 2011 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку: Експертна доповідь. – К.: НІСД, 2010. – 362 с.
17. Фонд «Демократичні Ініціативи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.old.dif.org.ua>
18. Шаповал Ю., Чому необхідно переосмислювати минуле? / Ю. Шаповал. – К.: Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні, 2010. – 44 с.